

B) HLÁSKOSLOVÍ

Změny, které zde probíhají, jsou vulgárnělatinskou tendencí. Již na přelomu letopočtu můžeme pozorovat u vulgární latiny proměny, projevující se v první řadě změnami přízvuku, délek a výslovnosti, což mělo za následek mj. právě změny v hláskosloví – *u-o, i-e, e-ie, o-uo*. Tak již v císařské době nacházíme místo „vices“ *veces*, místo „minus“ *menus*, místo „aegrotus“ *egrotus*, místo „adventus“ *advaventus*. Vedle těchto samohláskových jevů se objevují posuny i v konsonantismu (v systému souhlásek), např. změna znělosti (tj. změny *b-p, d-t, g-k, b-v, q-c*), ztráta aspirace (tj. *ph-p, th-t, ch-c, k*), konfuze v užívání *náslovného* (na začátku slova stojícího) *h-*.

C) MORFOLOGIE A SYNTAX

S u b s t a n t i v a :

Dochází k záměněm rodu (*vinum – vinus, folium – folia*) ke změnám deklinace – substantiva 4. a 5. deklinace přecházejí k produktivním deklinacím první a druhé (*fructus, us – fructus, i, glacies, ei – glacia, ae*). Dochází ke konfuzi pádů, což se výrazněji uplatňuje až v tzv. merovejské latině, zejm. splyvá nom., acc. a abl.: *portam-porta, murum-muro*.

A d j e k t i v a a a d v e r b i a :

Adj. 3. dekl. na *-er* přecházejí k I. deklinaci – *pauper, acer* se skloňuje podle „niger“

Konfúsně se užívá pozitivu, komparativu a superlativu, stále více se užívá opisného stupňování (pomocí *magis, plus, maxime*) Význam adverbii se posiluje předložkami (z nichž se později stanou předpony a vznikne adverbium–spřežka): *in antea, in ante, ab ante, in simul, a foris, de foris, de post aq.*

Z á j m e n a

se směšují funkcí i tvarem (*illum* místo „illud“; gen. a dat. *illi, illo, illae*) vzhledem ke klasické normě nesprávně se užívá zvrátlného zájmena osobního i přivlastňovacího (typ *omnia eius cum eo portat*) zaměňuje se *omnes* a *toti*

S l o v e s a

Jednoduché tvary ustupují složeným, zejm. ve futuro : *laudaturi sumus* Častá je opisná konjugace v perfektivním kmeni, vzniklá rekompozicí: u slovných tvarů, tvořených pomocí slovesa „esse“ dochází k novému skládání z particípiu, které však má již funkci adjektiva, a z tvarů pomocného slovesa, které se však chápe jako sloveso s plným významem (verbum existentiae) a na něž se přenáší celá slovesná funkce (stává se důsledněji než dosud nositelem časového významu): *laudatus fuit* nebo *laudatus erat* místo „laudatus est“, *laudatus fuerat* m. „laudatus fuerit“ m. „laudatus sit“ nebo m. futurálního „I. erit“, *laudatus fuisset* m. „laudatus esset“.

hia, který pojal
ovo a Aristote-
a spolupracov-
ní antiky a opi-
o vzdělaný stát-
Itálii Vivarium,
antické literární
oohanských, se
í, které měli už
ila téměř kano-

ověku běžnými
ny a stále zno-
ých komentářů,
matiku byly po
Aelia Donata

ně:

aha 1955, str.

III.

e lateinischen

(J).

ne médiévale,

rétský, Darés

Mittelalters,

ve však ztratilo a
ověkých školách

Herennium, ve
básnický list Ad

X. Základní složky středověké latiny (latina klasická, křesťanská, vulgární)

V předcházející kapitole jsme jako dva z důvodů změn slovní zásoby v pozdní latině stanovili sílící vliv vulgární řeči a narůstající úlohu křesťanství. Leccos jsme si již pověděli o těchto dvou složkách, které se podstatným způsobem podílely na vzniku středověké latiny jako historicky i funkčně nového jazykového jevu. Zatímco v deváté kapitole jsme ukázali na jejich stav v pozdní antice, budeme se zde zabývat jejich charakteristikou vůbec.

Nejprve ovšem musíme vzít na vědomí, že základem celého procesu byla spolu s řečí mluvenou *klasická latina*, fixovaná a konzervovaná písemnými památkami. Křesťanství se brzy poté, co proniklo na západ, do latinsky mluvící části impéria, stalo z náboženství nižších a spíše nevzdělaných vrstev také (ovšemže nejen) náboženstvím gramotným, v latině začaly vznikat nejen liturgické texty, ale i projevy literární – kázání, listy, traktáty, hymny a jiné básnické skladby. Jak jsme si už ukázali (kap. IX,2), jejich tvůrci byli především lidé, odchováni pozdně antickou kulturní tradicí v rétorských školách, byli školeni v klasické latině a snažili se jí také psát.

Později studuje křesťanský středověk latinu v dílech jejích antických klasiků jako jazyk kultu, liturgie a bible (latinská Hieronymova Vulgáta – viz dále – se brzy v západním křesťanstvu prosadila jako kanonický text) s odvoláním na to, že takovéto studium latinského jazyka umožňuje i lepší porozumění biblickému vyjadřování. O tom pojednáme důkladněji ve XIV. kapitole, která bude věnována humanistickým návratům k antice.

Křesťanská latina byla popsána co do své *slovní zásoby* v předchozí kapitole. Vedle lexika ovlivnila křesťanská literární díkce ve středověké latině zejména *syntax*, v čemž se sjednotilo a znásobilo působení vulgární latiny a latiny křesťanské. Tendenci vulgární latiny ke zjednodušení syntaxe odpovídala v křesťanské latině snaha (která se uplatnila při překladu Nového Zákona z řečtiny) napodobit co nejvěrněji řeckou dikci, což vedlo k některým posunům: hypotaxe je nahrazována parataxi (souvětí podřadná souvětími souřadnými), uvolňuje se striktní klasicky spisovné užívání konjuntivů, mizí infinitivní vazby (akusativ s infinitivem a zejména nom.s inf.) a na jejich místo nastupují vedlejší předmětné a podstatné věty s (původně důvodovými) spojkami „quod, quia, quoniam“, nejčastěji s indikativem.⁹

Pro formaci středověké literární latiny má tedy největší význam latinský překlad bible, tzv. Vulgáta („versio vulgata“ – „versio“ = překlad, „vulgatus“ = obecně rozšířený), jejíž pořídil z původních jazyků Hieronymus (sv. Jeroným, + 420). Už před tímto překladem, který církev uznala za kanonický a závazný, existovaly i jiné překlady bible nebo aspoň jejích částí, které souhrnně označu-

9 Někdy docházelo ve snaze o co nejpřetnější zacházení s hebrejškou nebo řeckou předlohou i ke znásilňování přirozené latinské díkce, takže místy (zejména v tzv. básnických starozá-
konních knihách) bývá text Vulgáty až nesrozumitelný.

jeme jako *Vetus Latina*, resp. *Praevulgata*. Tyto překlady, z nichž je nejznámější tzv. „versio Itala“ a „versio Afra“, se nedochovaly, známe je pouze z několika rukopisných zlomků a z citátů u předjeronýmovských autorů. S šířením křesťanství mají souvislost lexikální výpůjčky z řečtiny, hebrejštiny a aramejštiny, jak o tom byla řeč v minulém kapitole.

Vulgární latina se podílela na formaci středověkého jazyka v pozoruhodně velké míře, již však nelze přesně stanovit, poněvadž nemůžeme vždy spříavně odhadnout, co skutečně dědictvím vulgární latiny je: vulgární latina dodnes není přesně vymezena, neboť po sobě nezanechala kontinuální svědectví. V době, kdy dochází k rozpadu latiny a otevírá se cesta ke vzniku středověké latiny a románských jazyků, splyvá většinou spisovná a vulgární latina natolik, že je možno mluvit o **pozdní latině**. Při zacházení s touto odrůdou latiny si musíme být dále vědomi toho, že vulgární latina byla sama o sobě velmi rozrůzněná podle času, místa (*sermo provincialis*, dále se různící podle té které provincie) nebo sociálního typu svých uživatelů (*sermo urbanus*, *sermo rusticus*, *sermo militaris*, *sermo plebeius* apod.).

Pro vulgární latinu máme za prvé *literární doklady*: tak ji zčásti poznáme už z Plautových (kol. 200 př.n.l.) komedií, v klasické době můžeme některé její projevy najít v Ciceronových listech a v Horatiových „Sermones“, pro dobu císařskou ji zastupují Petronius („Satiricon“, z jehož dochovaných úryvků je nejpůlnější a neznámější „Cena Trimalchionis“) a Apuleius („Metamorphoses“ neboli „Asinus aureus“). Zajímavým pozdním (asi 5. stol.) literárním dokladem vulgárního jazyka je cestopis jihofrancouzské nebo španělské jeptišky jménem Aetheria – Egeria, v rukopisech nadepsovaný „Silviae sive Aetheriae Peregrinatio ad loca sancta“.

Nejspolehlivěji je vulgární latina doložena *nápisnými památkami*, neboť tvůrci nápisů nebyli zatíženi literárním vzděláním a vyjadřovali se tedy nestylizovaně, jejich vulgární latina je autentická.

Dalším pramenem jsou pozdně antické „antibarbarý“, tj. pomůcky pro pisatele, které upozorňují na jevy, v nichž se nejčastěji chybuje. Nejznámější z nich je tzv. „*Appendix Probi*“, gramatické dílko, které bylo rukopisnou tradicí připojeno ke spisu „*Instituta artium*“ Valeria Proba a dostalo po tomto autoru jméno. Probus sám žil v 1. stol., Appendix složil anonym 3. století, snad ke konci Diocletianovy vlády. Appendix obsahuje několik gramatických traktátů, asi třetinu spisku tvoří takovýto „antibarbarus“: opravuje chyby v konsonantismu i vokalizmu, plyne z něho, že řecká slova mívala v latině různý pravopis, co se týče morfologie, podává svědectví o záměnách deklinací, o nekorektním přechylování, o přebujelém tvoření deminutiv, mnoho připomínek vznášá ke slovní zásobě.

S vývojem vulgární latiny můžeme přímo spojit vznik středověké latiny jako nového jazykového útvaru a vznik románských národních jazyků. Oba procesy jsou dvěma stránkami téhož děje. Nastala situace (kvůli současné etni-

nichž je nejznámější. Je pouze z několika autorů. S šířením latiny a aramejštiny se rozšířila i v pozoru- nemůžeme vždy vulgární latina mluvní svědectví. V 5. století středověké římské říši, latina natolik, že latinou latiny si rozuměli velmi rozdílně podle té které země. „*Sermo rusticus*“, „*Sermo rusticus*“ je zčásti známo, ale můžeme něčím „*Sermones*“, pro římských úryvků „*Metaleus*“ („*Metaleus*“ 5. stol.) literární nebo španělské „*Silviae sive*

„*amátami*“, neřekli se tedy pomůcky pro 3. Nejnámější kopisnou traktát po tomto 3. století, snad římských traktátů v konsonantní pravopis, nekorektním nek vzáší ke

středověké latiny jazyků. Oba současné etni-

cké a politické situaci v romanizovaných oblastech Evropy neudržitelná), kdy byla tradice klasické latiny 1) pohlcena vulgární latinou, 2) narušena vlivy galických a germánských jazykových substrátů (domorodými jazyky). Tato situace vrcholila v 7. století, v době vlády merovejské dynastie v Galii, kdy mluvčíme o tzv. merovejské latině (viz násl. kapitola). V této době se již i píše tak, jak se skutečně mluvilo, zároveň jsou však literárně činní i tvůrcové, kteří užívají celkem korektní klasické latiny. O něco později se setáváme s texty (většinou neliterárními), u nichž je obtížné rozhodnout, jsou-li ještě psány latinsky nebo nově vzniklým románským jazykem. Jejich pisatelé se zřejmě buď domnívali, že píše latinsky, nebo jim byla tato stránka věci lhostejná. K odhalení a formulaci skutečnosti, že latina „pravá“ vypadá zcela jinak, došlo až v učených snahách karolinské renesance, které obnovily latinský spisovný jazyk – vzniká středověká latina.¹⁰

Literatura ke kap. X:

(k funkci klasické latiny viz literaturu v kap. XIV)

křesťanská latina:

věnuje ji pozornost holandská škola v čele s Josefem Schrijnenem a jeho žáky Christinne Mohrmannovou a H.H. Janssenem:

J. Schrijnen, *Charakteristik des altchristlichen Lateins, 1932 (Latinitas Christianorum primaeva), italsky vyšlo 3. doplněné vyd.: I caratteri del Latino cristiano antico. Con un appendice di C. Mohrmann „Dopo quarant'anni, a cura di S. Boscherini, Roma 1977*

Schrijnenovy drobnější studie: *Collectanea Schrijnen, Leiden 1939*

10

Ve Francii je první zmínka o novém jazyce z roce 813, kdy kánon Tourského koncilu nazývá, aby byla kázání pro lepší srozumitelnost překládána lidu *in rusticam linguam Romanam aut Thiotiscam* – „do lidového románského nebo do německého jazyka“. Prvním dokladem nového (francouzského) jazyka jsou přísahy štrasburské z r. 842. Jejich text zní: „*Pro Deo amur et pro christian poblo et nostro commun salvament, d'ist di in avant, in quant Deos savir et podir me dunat, si salvarai eo cist meon fradre Karlo, et in aindha et in cadhuna cosa, si cum om per dreit son fradre salvar d'ist, in o quid il mi altresi fazet, et ab Ludher nul plaid nunquam prindrai, qui, meon vol, cist meon fradre Karlo in d'ainno sit.*“

První zmínka o italštině je až z r. 999 na epitařu papeže Řehoře IX., o němž se říká *usus francisca, volgari et voce latina*, naproti tomu nejstarší text, tzv. *Indovinello veronese* (Hádanka z Verony), objevený r. 1924 italským paleografem Schiaparellim a chovaný v kapituliní knihovně ve Veroně, je podstatně starší (přelom 8. a 9. stol.):

„*Se pareba boves, alba pratatia araba.*

albo versorio teneba, negro semen seminaba“

(= objevili se býci – prstý, orali bílé pole – papír, drželi bílé rádllo – pero, zasévali černé semeno – písmena).

Hádanka bývá ale také považována ještě za doklad přechodného jazyka od vulgární latiny k italštině, nikoli za nejstarší dochovaný italský psaný text, a za nejstarší písemný doklad italštiny se pak pokládají tzv. *Placiti Cassinesi* z r. 960: „*Sao ko kelle terre, per kelle fini qui ki contee, trenta anni le possette parte sancti Benedicti*“.

- ← - změny konjugace: *fugat* místo *fugit*, *exiebam* místo *exibam*, *cadere* místo *cadere*,
- ← - někdy jen v perf. kmenei – *linqui* místo *liqui*, *iuuavi* místo *iuui*
- ← - deponence sloves kolská: *mirares* místo *mirareris*, *patiebat* místo *patiebatur*
a naopak *lacrimari* místo *lacrimare*
- ← - infinitiv *fore* místo *esse*
- časté užití opisných tvarů: *dicturus sum* místo *dicam*, *dicens sum* místo *dico*,
dictum habeo místo *dixi*
- o rekonpozici (opisném čas. v perfektním kmenei) a
- o funkci *abl. gerundia* viz výše, kap. IX, 1. C
- gerundivum se stupňuje, superlativ má základ part. praes. act: *amandus* –
amantissimus, *reverendus* – *reverentissimus* (ale i *reverendissimus*)
- složeniny (často s kumulací předpon) mají stejný význam jako základní
sloveso: *placeo* – *complaceo*, *operor* – *cooperor*, *invenio* – *adinvenio*,
transeo – *pertranseo*
- neosobních sloves se užívá jako osobních: *paenitemus*, *pudeo*, *pigeam* aj.

C) SYNTAX

P á d o s l o v í :

Ve středověké latině nacházíme řadu pádoslovných odchylek od normy klasické latiny. Strecker–Palmer (str. 66, viz zde kap. III pozn. 16), uvádějí tyto výrazné případy: *condignus avorum*, *eruditus legis divinae*, *gloriatu in iuridum*, *ovans rumoris*, *fraudare promissorum*, *licentia abire*, *licentia ad abeundum*, *plemus de argento*, *tubere alicui*, *vetare alicui*, *Deus adiuva michi*, *misere nobis*, *participabit Christo*, *sequentes abbati*, *deductus imperatori*, *quae-re-re aliquem*, *petere aliquem*, *carere aliquem*, *nocere aliquem*, *indigebat sufragium*, *scriptoria studebat*, *uti librum*, *fungi magistratum*, *frui privilegium*, *excessit vitam*, *profectus Italiam*.

V ý z n a m d r u h ů s l o v :

Zájmena

- o - změny významu zájmen *is*, *hic*, *ille*, *iste*, *idem*, *ipse*. Zvlášť nápadně se prosazuje užívání zájmena *ipse* ve funkcích všech těchto zájmen
- ukazovací zájmena *ille* a *iste* klesají na význam členu
- o - místo ukazovacích zájmen se užívá participii: *praesens*, *dictus*, *praedictus*, *infrascriptus*, *suprascriptus*, stejně tak *dictus*, *memoratus* a jejich obdobné složeniny, *praefatus*.
- (Zde si připomeňme častou diplomatickou formuli „*per praesentes*“, „*tenore praesentium*“, jejíž plné znění bylo „*per praesentes litteras*“, „*tenore praesentium litterarum*“ = touto listinou, zněním této listiny.)

- *zvrátého* osobního i přivlastňovacího zájmena se přestává užívat pouze ve vztahu ke 3.os. a k podmětu (viz kap. IX, 1.C)
- zájmena *přivlastňovací* bývají nahrazována výrazem *proprius (manu propria, oculis propriis)*
- u *zájmených adjektiv* dochází k významoslovným změnám: *toti* místo *omnes, totus* (pův. „celý“) místo *omnis* (ve význ. „každý“), *tantí* místo *tot* (ve význ. „tolik“), *quantí* místo *quot* (ve význ. „kolik“)
- *souvztažné dvojice*: *unus* – *alter* místo *alter* – *alter*. *Alter* místo *altus, quis* místo *uter* (ve význ. „který z obou“)

Adjektiva

- zaměňuje se význam stupňů: *melior de omnibus*
- místo klasických vazeb komparativu („*maior patre*“ nebo „*m. quam pater*“) a superlativu („*maximus omnium*“, „*m. ex omnibus*“, „*m. inter suos*“) se užívá jiných vazeb, např.: *maior tibi, maior a te, humilior omni creaturae, dulcius ab hac voce, de omnibus meliores*

Adverbia

- často jsou spojována s předložkami (utvoří-li pak jedno slovo, spřežku, jde již o morfologický jev, viz výše v morfologii a kap. IX, 1.C) – *a longe, de foris, ab ante, de post* aj.
- změny významu: *modo* (klas. nezájmeno, právě) místo *nunc, satis* místo *nimis, satis* i *nimis* místo *magnopere*

Slovesa

- významy časů se nerozlišují tak přísně jako v klasické latině
- participium praes. může znamenat i předčasnost, místo part. praes. se užívá ablativu gerundia (viz kap. IX, 1.C)
- častější než v klasické latině je užití infinitivů:
  - v předložkových pádech – *pro posse, pro nosse, ad suum velle*
  - místo gen. gerundia – *occasio habere, licentia abire*
- hojně užití opisných konjugací (i s hlediska klas. latiny nekorektními tvary, např. *laudatus fuerit, l. fuerat* apod., – viz výše kap. IX, 1.C)
- – užití způsobu (indikativ, konjunktiv) nebývá v hlavních ani ve vedlejších větách normativně závazné (viz dále o spojkách)
- odchýlné vazby sloves viz dále

Spojky

- slučovací: ve slučovacím významu se objevuje *vel, sed, simul, pariter, at, ale* i *nam, namque, enim, etenim, vero, quin, nihilominus*
- důvodové spojky *quod, quia, quoniam* bývají nahrazovány spojkami *eoquod, quatenus (quatinus)*
- vedle spojky *quod* („že“) ve větách podstatných se stále častěji objevují *quia* a *quoniam* (zejm. v podstatných větách, nahrazujících infinitivní vazby) – srv. o křesťanské latině v kap. X.

- časové: *dum* místo *cum* a naopak, *mox ubi*, *mox ut*, *statim ubi* místo *postquam* (*posteaquam*)
- tázací částice *ne*, *nonne* bývají nahrazovány spojkou *si*: *interrogo, si venias* místo *interrogo, veniasne*

D) SLOVNÍ ZÁSObA

Viděli jsme již (kap. IX, 1.A), že ve srovnání s klasičskou latinou je slovní fond středověké latiny obohacen o lexikon pozdní latiny vulgární a křesťanské.

Z vulgární latiny (viz též kap. IX, 1.A,a) pocházejí např. výrazy *bucca* (=os, srv. it. *bocca*, franc. *bouche*), *caballus* (=equus, srv. it. *cavallo*, *cavaliere*, franc. *cheval*, *chevalier*, mezinár. *kavalerie*, ale i čes. *kobyla*), *testa* (=caput, srv. franc. *tête*) aj. - Vulgárnělatinského původu je středověká záliba ve zdobnější-nách - *auricula*, *puellula*.

Z křesťanské latiny (viz též kap. IX, 1.A,c)

přšla do latiny středověké slova řeckého a hebrejského původu (*gehenna*, *anathema*, *baptisma*, *eucharistia*); mají zde původ změny významů u klasičských výrazů, např. *confessio* (=zpověď, vyznání), *communio* (=přijímání), *virtus* (=zážrak).

Stejným mechanismem nabyly ve feudálním a rytířském prostředí nového významu výrazy jako *comes* (hrabě), *dux*, *princeps* (vévoda, kníže), *miles* (rytíř), *civitas* (město) a další.

Z národních jazyků převzala středověká latina překvapivé množství výrazů:

germanus (pán), *feudum*, *feudalis* (léno, lenní), *burgavivus* („purkrabí“), *guerra* (psáno též *gera*, *gwerra*, *gvera* - válka)

celticus (pivo - výraz *cerevisia* (pivo) - výraz se dostal do latiny již v antice)

slavicus (pivo) je např. *berna*, *bernalis* (berně, daň, berní) nebo *robota*, *robotare*.

nová vlna tvoření (učení) a literárních slova od 12. stol.: období vrcholného středověku přineslo potřebu nových výrazů, rozvojem jednak filosofie (scholastika), jednak beletrie (působí zde vliv návratu k antice v tzv. humanismu 12. stol., viz kap. XIV). Nejvýraznější tendence ve tvoření slov:

- široké užití složenin, např. *salmi-*, *alti-*, *celsi-*, *cuncti-*, *dulci-*, *melli-*, *multi-* (např. *multiformis*, *multimodus*, *omnicreator*, *cunctipotens*, *altisimus*, *mellifluus*, *dulcissimus*)

- u substantiv je produktivní slovo tvorný suffix -*mentum* (odpovídá suffixu -*men*, který měl v klasičké latině větší frekvenci): *conamentum*, *clinamentum*, *paramentum*